

Քրեական դատավարություն

Սամվել ԴԻԼԸՆԴՅԱՆ

ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ, իրավագիտության թեկնածու, դոցենտ

ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՐԱՇՆՈՒՔ

Քրեական դատավարությունը ավանդաբար դիտարկվում է որպես քրեական գործի վարույթի՝ օրենքով սահմանված որոշակի կարգ: Ըստ Ի. Յա. Ֆոյնիցկու՝ «Պատժի իրավունքը պետությանն իրավունք է տալիս այնպիսի գործունեություն ծավալելու, որի խնդիրը պատժիչ իշխանության իրականացումն է յուրաքանչյուր մասնակի դեպքում: Յուրաքանչյուր նման մասնակի դեպք, որ դիտարկվում է պատժի իրավունքի իրականացման դիրքերից, ձևավորում է քրեական գործը, իսկ նման գործերի քննության համար սահմանված կարգը կոչվում է քրեական դատավարություն»¹:

Այսինքն՝ քրեական դատավարությունը հարկ է դիտարկել որպես օրենքով սահմանված ընթացակարգ կամ քրեական գործերի քննության կարգ: Չենց «կարգ», «ընթացակարգ» տերմինների միջոցով են դատավարագետներից շատերը դիտարկում քրեական դատավարությունը:

Կ. Ֆ. Գուցենկոն այսպես է բնորոշում քրեական դատավարությունը. «Քրեական դատավարությունը հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազության ու դատարանի՝ օրենքով սահմանված կարգով գործունեությունն է՝ ուղղված հանցագործությունների ի հայտ բերմանը, նախազուշացմանն ու բացահայտմանը, դրանց իրականացման մեջ մեղավոր անձանց հայտնաբերմանը և նրանց նկատմամբ քրեական պատժի կամ ներգործության այլ ձևերի կիրառմանը, ինչպես նաև այդ գործունեության հետևանքով առաջացող իրավական հարաբերությունները իրավապահպան մարմինների ու դրանց մասնակից անձանց միջև»²:

Մ. Ա. Ստրոգովիչը գրում է. «Դատարանի գործունեության կարգը, որ սահմանված է օրենքով, դատավարական կարգ է, որը, քրեական գործեր քննելիս, դառնում է քրեադատավարական

կարգ»³: Ըստ Պ. Ա. Լուսինսկայայի՝ «...Քրեական դատավարությունը օրենքով սահմանված կարգով քրեական գործերի հարուցման, նախաքննության և լուծման ուղղությամբ իրականացվող գործունեությունն է»⁴: Մ. Ա. Չելցովը գրում է. «Հաջորդական, նպատակաուղղված գործողությունների շղթա, որ երբեմն ընդգրկում է մեծ թվով մարդկանց. ահա թե ինչ է քրեական դատավարությունը իր կենսական դրսևորմամբ»⁵:

Քրեական դատավարության բերված սահմանումները ցույց են տալիս, որ այդ հասկացության բովանդակությունը գործողությունների օրենքով սահմանված հաջորդականությունն է՝ ուղղված որոշակի արդյունքի (այսինքն՝ արդարացի, օրինական և հիմնավորված դատավճռի կայացմանը): Սակայն, ինչպես գրում է Մ. Ա. Չելցովը, «Մենք դատավարական ձև ենք անվանում առանձին դատավարական գործողությունների (կամ դրանց ամբողջության) վարույթի՝ օրենքով սահմանված կարգը»⁶: Դա թույլ է տալիս արձանագրել, որ ձևը առանցքային հասկացություններից մեկն է քրեական դատավարությունը բնորոշելիս: Ավելին, հնարավոր է դառնում պնդել, թե քրեական դատավարության տարբերությունը մեծապես պայմանավորված է նրա ձևով: Այսինքն՝ քրեական դատավարության մեջ բավականին մեծ է ձևի նշանակությունը: Այսօրինակ ըմբռնումը այն հարցի պատասխանը գտնելու բանալին է, թե ի՞նչ է քրեական դատավարությունը և ինչպիսի՞ն է այն պետք է լինի: Ինչպես նշել է Ֆրենսիս Բեկոնը՝ «Մարդկային գիտելիքի խնդիրն ու նպատակը բնության տվյալ ձևը բացահայտելն է»⁷: Այս կարծիքը լիովին կիրառելի է քրեադատավարական ձևի նկատմամբ:

Քրեական դատավարության ձևի վերաբերյալ ցանկացած դատողություն չի կարող չշոշափել համափիլիսոփայա-

կան այն հարցը, թե ի՞նչ է ձևը և ինչպիսի՞ն է հարաբերության մեջ է այն բովանդակության հետ, ինչպես են դրանք փոխազդում մեկը մյուսին և փոխազդում են արդյոք: Քրեական դատավարության առնչությամբ հնչող այս բոլոր հարցերն ու դրանց պատասխանները հնարավորություն են ընձեռում դիտարկելու այն փոքր-ինչ այլ տեսանկյունից, որը, թերևս, կարող է ունենալ ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն, որովհետև կարող է օգնել իրավակիրառ առանձին խնդիրների լուծման ուղիներ գտնելուն:

Փիլիսոփայության մեջ ձևը առավել հաճախ որոշում են բովանդակության հետ նրա հարաբերությամբ: Կարծիք կա, որ «... ձև ասելով հասկացվում է բովանդակության արտաքին դրսևորման կերպը»⁸: Ի. Կանտը գրել է. «Մատերիան ու ձևը: Այս երկու հասկացություններն ընկած են ցանկացած այլ ռեֆլեքսիայի հիմքում, դրանք այդ աստիճան անխզելիորեն կապված են բանականության ցանկացած դրսևորման հետ: Դրանցից առաջինով նշանակվում է առաստաղ սահմանվողը, իսկ երկրորդով՝ սահմանումը»⁹: Այս առումով հասկանալի է ձևի նշանակությունը. դրա միջոցով հնարավոր է հասնել բովանդակությանը: Սրանից բխում է նաև այն, որ ձևն ու բովանդակությունն անխզելի են: Ընդ որում, ոչ միայն բովանդակությունն է ներգործում ձևի վրա՝ փոփոխելով այն, այլև ձևն է ունակ փոփոխելու բովանդակությունը: Սրանից երևում է, որ քրեադատավարական ձևը կարևոր է քրեական դատավարության համար նրանով, որ ունակ է ազդելու նրա վրա՝ զատորոշելով, իսկ առանձին դեպքերում նաև փոփոխելով նրա բովանդակությունը:

Քրեական դատավարության մեջ բովանդակություն ասելով հաճախ հասկանում են ճշմարտությունը, որը ձգտում է պարզել դատարանը, քննիչը կամ դատախազը: Ընդ որում, ժամանակակից քրեական դատավարությունը դիտվում է որպես ձևի հաղթանակ բովանդակության նկատմամբ: Ինչպես նշում են այս տեսակետի կողմնակիցներ Գ. Ա. Պենիկովը և Ա. Պ. Բլինկովը, «Ճշմարտության նկատմամբ ձևի առաջնայնության տեսությունը, որն արտացոլված է ՌԴ գործող քր. դատ. օր-ում, միանշանակորեն հանգեցնում է հանցավորության դեմ պայքարի թուլացմանը»¹⁰: Վերոնշյալ հեղինակները, քննադատելով Ռուսաստանի ներկայիս քրեական դատավարությունը, գրում են, որ հանցավորության դեմ պայքարի հարցը «...լուծվում է ճշմարտության նկատմամբ ձևի առաջնայնության ոգով. ավելի քիչ վտանգավոր է դատապարտել անմեղին, քան քրեական պատասխանատվության չենթարկել հանցագործին»¹¹: Այսինքն այդ հեղինակների համար լիովին ընդունելի

Ենթադրվում է, որ հենց կողմերի մրցակցությունն է ժամանակակից քրեական դատավարության շարժիչ ուժը: Դա պայմանավորված է դատարանի հատուկ կարգավիճակով, որը սահմանված է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 23 հոդվածի 3-րդ մասում. «Դատարանը հանդես չի գալիս մեղադրանքի կամ պաշտպանության կողմում և արտահայտում է միայն իրավունքի շահերը»: Այսինքն՝ դատարանը լսում է կողմերին և, չանցնելով որևէ մեկի կողմը, գնահատում է նրանց հիմնավորումները, որոնց գնահատականների հիման վրա որոշակի եզրահանգում է անում, որն արտահայտվում է կայացված դատավճռի մեջ: Ինչպես նշում է Լ. Ա. Վոսկրեստովան. «Դատական նույնության բնույթն ու էությունը կանխորոշում են երեք բաղադրիչները՝

- ա) իշխանության բնույթը,
- բ) պետական իշխանությանը նրա հատկորոշիչ պատկանելությունը,
- գ) նրա իրավարար, այսինքն՝ բուն դատական նշանակությունը»²²:

Վերոնշյալ երրորդ բաղադրիչը, որը կանխորոշում է դատական իշխանության բնույթը, ցույց է տալիս, որ դատարանը չի մասնակցում մրցակցությանը, որը ծավալել են մեղադրող և պաշտպանվող կողմերը, այլ պահպանում է միջնորդ դատավորի անկողմնակալություն, ում վիճակված է որոշելու, թե կողմերից որի փաստարկներն են ավելի հանդիչ, և դրա հիման վրա որոշում է կայացնում:

Այն, որ վեճը ժամանակակից քրեական դատավարության բովանդակությունն է, բացատրում է մրցակցային դա-

տավարական ձևի՝ առանձնահատկությունները, ինչը ենթադրում է այն բանի երաշխիքների առկայությունը, որ կողմերից յուրաքանչյուրը հնարավորություն ունենա ներկայացնելու իր դիրքորոշումը հիմնավորող փաստարկները: Հենց այդ պատճառով էլ, համաձայն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 23 հոդվածի 5-րդ մասի, «Քրեական դատավարությանը մասնակցող կողմերը քրեական դատավարական օրենսդրությամբ օժտված են իրենց դիրքորոշումը պաշտպանելու հավասար հնարավորություններով»: Առանց վեճի և պայմանների, որոնք երաշխավորում են կողմերի իրավահավասարությունը, անհնար է որևէ առաջխաղացում քրեական դատավարության մեջ: Ուստի վեճը անհրաժեշտ է դիտարկել որպես քրեական դատավարության շարժիչ ուժ, հետևաբար հենց դա էլ մրցակցային քրեական դատավարության բովանդակությունն է:

Վեճը՝ որպես քրեական դատավարության բովանդակություն, դրսևորվում է նրա ձևի մեջ: Այսպես, առանձին դատավարական գործողությունների վարույթի և որոշումների կայացման կարգը կոչված է հնարավորություն ստեղծելու այն բանի համար, որ վեճը ծավալվի հավասար պայմաններում, ուստի և կանխորոշում է դատարանի կողմից արդարացի որոշման կայացումը՝ հենվելով կողմերի ներկայացրած փաստարկների գնահատականի վրա: Քրեական դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց իրավունքներն իրացնելու կարգը և անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ժամանակակից քրեական դատավարու-

թյան բովանդակության արտահայտություն, այսինքն՝ որպես վեճ կողմերի միջև:

Վերը նշված հիմնադրույթներին չի համապատասխանում ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 23 հոդվածի 4-րդ մասում տեղ գտած այն դրույթը, որ՝ «Դատարանը կաշկանդված չէ կողմերի կարծիքներով և իրավունք ունի սեփական նախաձեռնությամբ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել քրեական գործով ճշմարտությունը բացահատելու համար»: Անրագրելով մրցակցության սկզբունքը, օրենսդիրը վերջնականապես չի ազատվել ինկվիզիցիոն դատավարության տարրերից, որն արտահայտվում է դատարանի խնդիրը ճշմարտության բացահայտումը համարելով: Իրականում քրեական դատավարության գործող օրենսդրությամբ չփոփոխվեց դատարանի դերը ճշմարտության բացահայտման հարցում: Դատարանի համար ճշմարտության բացահայտումը մնաց որպես բացարձակ նպատակ: Այդպիսի մոտեցումը չի բխում մրցակցության սկզբունքից, որի բովանդակությունը կազմում է վեճի լուծումը:

Մեղադրանքի ճշմատացիության ապացուցումը պետք է հանդիսանա ոչ թե դատարանի, այլ դատախազի խնդիրը: Սա նշանակում է, որ քրեական դատավարության օրենսգրքի նշված հոդվածում տեղ գտած այդ դրույթը պետք է վերացվի:

¹ Տե՛ս *Փոյնիցկիյ Ի. Կ.* Курс уголовного судопроизводства. Том 1. СПб., Издательство «АльФА», 1996, էջ 3:

² Տե՛ս *Уголовный процесс*, М., Зерцало, 1997, էջ 12:

³ Տե՛ս *Строгович М. С.* Курс Советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки Советского уголовного процесса, М., Издательство «Наука», 1968, էջ 29:

⁴ Տե՛ս *Уголовно-процессуальное право Российской Федерации*. /Отв. ред. *П. А. Лупинская*, М., Юристъ, 2004, էջ 19:

⁵ Տե՛ս *Чельцов М. А.* Советский уголовный процесс, М., Государственное издательство юридической литературы, 1951, էջ 32:

⁶ *Լույնը*, էջ 33:

⁷ Տե՛ս *Бэкон Ф.* Сочинения в двух томах. Т. 2, М., «Мысль», 1978, էջ 80:

⁸ Տե՛ս *Алексеев П. В., Панин А. В.* Философия, М., ТК Велби, изд-во Проспект, 2003, էջ 472:

⁹ Տե՛ս *Кант И.* Критика чистого разума, М., Наука, 1999, էջ 267:

¹⁰ Տե՛ս *Печников Г. А., Блинков А. П.* О гарантиях прав личности в свете приоритета «формы» над «истиной» в состязательном УПК 6, էջ 131:

¹¹ *Լույն տեղում:*

¹² Տե՛ս *Вышинский А. Я.* Теория судебных доказательств в советском праве, М., Государственное издательство юридической литературы, 1950, էջ 202:

¹³ Տե՛ս *Лупинская П. А.* Доказательственное право в Уголовно-процессуальном кодексе Российской Федерации. // *Материалы*

международной научно-практической конференции, посвященной принятию нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, М., 2002, էջ 80:

¹⁴ Տե՛ս *Петрухин И. Л.* От инквизиции – к состязательности, // *Государство и право*, 2003, N 7, էջ 29:

¹⁵ Տե՛ս *Алексеев П. В., Панин А. В.* Философия, М., ТК Велби, изд-во Проспект, 2003, էջ 472:

¹⁶ Տե՛ս *Подольный Н. А., Урявин Д. А.* Справедливость и нравственность в уголовном судопроизводстве // *Следователь*, 2009, N 3, էջ 44-49:

¹⁷ Տե՛ս *Лупинская П. А.* Решения в уголовном судопроизводстве: теория, законодательство и практика, М., Юристъ, 2006, էջ 101:

¹⁸ Տե՛ս *Михайловская И. Б.* Настольная книга судьи по доказыванию в уголовном процессе, М., ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006, էջ 173:

¹⁹ Տե՛ս V Всероссийский съезд деятелей советской юстиции, М., 1924, էջ 19:

²⁰ Տե՛ս *Смолин А. Г.* Сделка о признании уголовного иска, Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2005, էջ 21:

²¹ Տե՛ս *Чельцов-Бебутов М. А.* Советский уголовный процесс, Харьков, 1929, Вып. 2, էջ 46; *Фаткуллин Ф. Н.* Обвинение и его изменение в суде, Казань, 1963, էջ 11; *Якуб М. Л.* Демократические основы советского уголовно-процессуального права, М., 1960, էջ 153-154 և ուրիշներ:

²² Տե՛ս *Воскобитова Л. А.* Механизм реализации судебной власти посредством уголовного судопроизводства. Автореферат дисс. на соискание учёной степени доктора юридических наук, М., 2004, էջ 11: